

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA FELBOMLÁSA ÉS A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS

ROMSICS IGNÁC

A Habsburg Birodalom és ezen belül a történelmi Magyarország felbomlását több tényező összetalálkozása idézte elő. Elsőnek és alapvetőnek a birodalom, illetve Magyarország soknemzetiségű jellege, és a nemzetiségi elitek elégedetlensége tekinthető. Második tényezőnek a birodalom déli és keleti határai mentén létrejött új államok – Olaszország, Szerbia és Románia – irredenta politikáját tarthatjuk: tehát azt, hogy mindhárman törekedtek azoknak a monarchiai területeknek a megszerzésére, amelyeken saját nemzetük fiai – vagy azok is – éltek.

Békeidőben a magyar állam elég erős volt ahhoz, hogy minden integritása ellen irányuló törekvést elfojtson. Az I. világháború alatt azonban megváltozott a helyzet. A nemzetiségi szeparatizmus és a környező államok irredentája megerősödött, a magyar állam pedig meggyengült. Ebben a helyzetben döntő súllyal esett latba a győztes nagyhatalmak akarata. A Monarchia felbomlásának és a történelmi Magyarország feldarabolásának ez volt a harmadik oka.

Trianon negyedik okaként a háború utáni forradalmi magyar vezetés inkompetenciáját szokás felelegetni. Vagyis azt, hogy a Károlyi-kormány bízott az antant méltányosságában, s az elszakadási szándékukat bejelentő szlovákokkal, szerbekkel és románokkal nem az erő, hanem a békülékenység politikáját alkalmazta. A történelem nem játszható újra. Így nem tudjuk megmondani, hogy a magyar területek védelmére kezdettől berendezkedő budapesti politika más döntésekre bírhatta volna-e a párizsi békekonferenciát. Azt viszont tudjuk, hogy amikor 1919 tavaszán és nyarán a Tanácsköztársaság megpróbálkozott a fegyveres határvédelemmel, semmiféle eredményt sem ért el. És tudjuk azt is, hogy az 1920-ban berendezkedő Horthy-rendszer vezetői, akik a békeszerződést 1920. június 4-én végül aláírták, szintén irreálisnak tartották a fegyveres ellenállás politikáját.

Írásunkban a Monarchia felbomlásához és a trianoni békeszerződéshez vezető fenti tényezőket vesszük sorra, és vizsgáljuk meg kissé részletesebben.

1. A nemzetiségi kérdés

Az Osztrák–Magyar Monarchia területe az I. világháború kitörése előtt 676,6 ezer négyzetkilométert, lakosságának a száma pedig 51,3 millió főt tett ki. Ez a több mint félszáz milliós népesség vallási szempontból 7, nyelvi-etnikai szem-

pontból pedig 12 nagy csoportra oszlott. Az egyházak közül kitüntetett szereppel hagyományosan a római katolikus rendelkezett, amelyhez az összlakosság 66%-a tartozott. Őket – nagyságrendben – a görög katolikusok (10,6%), a görögkeletiek vagy ortodoxok (8,7%), a reformátusok (5,3%), az izraeliták (4,3%), az evangélikusok (3,4%) és a mohamedánok (1,1%) követték.

A nyelvi-etnikai csoportok közül egyetlen egy sem alkotott abszolút többséget. Legtöbben, csaknem 12 millióan a németek voltak, de az ő arányuk sem tett ki többet 24%-nál. Zömük az osztrák örökös tartományokban élt, ám nagy számban laktak Cseh- és Morvaországban, Sziléziában és Magyarországon, sőt kisebb-nagyobb számban a birodalom szinte minden városában.

A magyarok, akik lélek- és arányszámban (10 millió, azaz 20%) egyaránt a németek után következtek, jóval zártabb településterületet alkottak. Bécsen, illetve a bukovinai és a moldvai magyar enklávékon kívül lényegében csak a történeti magyar állam területén éltek. Különböztek a németektől abban is, hogy vallásilag megosztottabbak voltak. Míg az osztrák–németek túlnyomó többsége a római katolikus felekezethez tartozott, a magyaroknak csak 58%-a, s mellettük jelentős – 26% – volt a reformátusok aránya is.

A szinte kizárólag katolikus csehek (13%) elsősorban Cseh- és Morvaországot népesítették be, de viszonylag nagy számban éltek Sziléziában és Bécsben is. A XVIII. század végén ismételten három részre osztott és katolikus lengyelségből a Habsburg Birodalomban csaknem 5 millióan (10%) éltek. Zömük Nyugat-Galíciában, kevesebben Sziléziában, Kelet-Galíciában és Bukovinában. A lengyelek után a görög katolikus ukránok, illetve a ruszinok következtek (8%), akik Kelet-Galíciát, Bukovinát és Magyarország észak-keleti csücskét népesítették be. A két-harmadrészt ortodox, egy-harmadrészt görög katolikus románok (6,5%) otthona elsősorban Erdély és az Erdélyhez csatlakozó részek, így Bukovina és a Bánság volt. A katolikus horvátok (5%) túlnyomórészt Horvátországban és Szlavóniában éltek, míg az ortodox szerbek (3-4%) a Bácskában és a Bánságban, valamint Bosznia-Hercegovinában. A felső-magyarországi megyéket benépesítő szlovákok (4%) háromnegyede a római katolikus, egynegyede pedig az evangélikus vallást követte; a stájerországi, karintiai, krajnai és tenger-melléki szlovének (2,5%) pedig kizárólag a katolikust. A felsoroltakon kívül két nagyobb népcsoport élt még a birodalomban: az olaszok és a bosnyákok. Az olaszok (1,6%) jellemző településterülete részben Dél-Tirol, részben az Adriai-tenger melléke, elsősorban Isztria, Trieszt és Fiume volt, ahol a horvátokkal, a szlovénekkel és a szerbekkel keveredtek. A bosnyákokat, vagyis a boszniai muzulmánokat (1%) nem etnikai hovatartozás, hanem vallás szerint tartották nyilván. Hasonló volt a két és fél milliós zsidóság státusa is, akiket ugyancsak nem népként, hanem hitközösségeként regisztráltak. A zsidók a németekhez hasonlóan

a birodalom szinte minden szegletében megtalálhatók voltak. Legnagyobb számban Galíciában, Bukovinában és Kelet-Magyarországon éltek.¹

Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés értelmében a Habsburg Birodalom két államból állt: az Osztrák Császárságból és a Magyar Királyságból. Az osztrák államterület a 14 közigazgatási egységbe szervezett 17 örökös tartományból tevődött össze. Ezek a tartományok Bukovinától elkezdve Galícián, Csehországon és az osztrák tartományokon át Dalmáciáig félhold alakban ölelték át a Magyar Királyságot, amely államjogilag két részre oszlott: a tulajdonképeni (szűkebb értelemben vett) Magyarországra és Horvátországra. Az Osztrák Császárság lakosságának 35,6%-a volt német, a Magyar Királyság lakosságának pedig 48%-a magyar anyanyelvű. Magyarország 63 vármegyéjéből mindössze 31-ben élt magyar többség. Ezek a központi területeken – Dunántúl, Duna–Tisza köze, Alföld – és a Székelyföldön helyezkedtek el. Az erdélyi, felső-magyarországi és dél-magyarországi megyékben a nem magyar társadalmak alkották a többséget.²

Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést a horvát–magyar és az osztrák–lengyel viszony új alapokra helyezése egészítette ki. Az 1868-as törvényi rendezés (Nagodba) értelmében Horvát-Szlavónia széles körű területi és politikai autonómiát élvezett a Magyar Királyság részeként. A horvátokéhoz hasonló, bár kevésbé kiterjedt önkormányzati jogokat mondhattak magukénak a galíciai lengyelek is. A birodalom politikai-közigazgatási struktúrája 1908-ban annyiban módosult, hogy Bosznia-Hercegovinát, amelyet 1878-tól osztrák–magyar haderő tartott megszállva, I. Ferenc József a Monarchia integráns részének nyilvánította, vagyis annektálta. Erre az erősödő szerb irredentizmus ellensúlyozása és a Monarchia balkáni pozícióinak az erősítése céljából került sor. Bosznia-Hercegovina államjogilag a birodalom egyik feléhez sem tartozott, hanem a közös pénzügyminiszter irányítása alatt állt.

Az 1867–1869-es új alkotmányos rendezés – az ún. dualizmus – tehát két államalkotóként felfogott kiváltságos nemzetet – a németet és a magyart – és két széleskörű önkormányzati jogokkal felruházott politikai nemzetet – a horvátot és a lengyelt – teremtett, illetve ismert el. Mellettük kulturális és alsó fokú közigazgatási autonómiát élveztek a tiroli olaszok. Ez a közigazgatási struktúra minden korábbinál jobban megfelelt a birodalom összetett nemzetiségi viszonyainak. A különleges jogokban nem részesített népek számára mindazonáltal nem volt vonzó, sőt a legfejlettebbek kifejezetten elégedetlenkedtek vele.

A dualista rendszer legfőbb kárvallottjainak a csehek érezték magukat, akik 1848–1849-es elképzeléseik lényege mellett kitarva továbbra is föderalizálni szerették volna a birodalmat. Bár elsősorban a maguk számára követeltek a ma-

¹ Robert A. Kann: A History of the Habsburg Empire 1526–1918. Berkeley–Los Angeles–London, 1977. 603–608. Magyarországra részletesen lásd még *Lötkös János*: Trianon számokban. Budapest, 2000.

² Uo. 98.

gyarokéval és a németekével egyenrangú státust (trializmus), alkalmanként Horvátország, valamint egy galíciai–bukovinai lengyel egység egyenjogúsítása mellett is síkraszálltak. Az 1867–69-es megállapodások után a birodalom három vagy több egyenrangú tagállamból álló föderációvá alakulása elveszítette realitását. A csehek széleskörű önkormányzati jogokkal való felruházására, és ezáltal a birodalom iránti lojalitásuk biztosítására mindazonáltal történt kísérlet. Az osztrák kormány által 1871-ben kidolgozott megegyezési javaslatok konstruktívan egészíthették volna ki az 1867–69-es átalakulást, és megnyithatták volna a lehetőséget olyan további strukturális reformok előtt, amelyek eredményeként a birodalom egy svájci típusú, többnemzetiségű és konszenzuálisan demokratikus föderációvá alakulhatott volna át. A birodalom két legerősebb nemzetének, a németnek és a magyarnak a meghatározó köreit azonban riasztotta ez a perspektíva. A csehországi németek ellenük intézett durva támadásként fogták fel a tervezett kétnyelvű adminisztrációt, s a törvényjavaslatokat „destruktív cikkelyeknek” bélyegezték. A magyarok viszont attól tartottak, hogy a csehek önkormányzati és nyelvi jogainak az elismerése veszélyes precedenst teremt a birodalom többi nemzetisége, mindenekelőtt a felső-magyarországi szlovákok számára, akiket a cseh vezetők egyre inkább a cseh–szlovák nemzet részének tekintettek. Ezért ők is dühödt ellenállást fejtettek ki. E kettős oppozíció következtében a „cseh kiegyezés” lekerült a napirendről. A dualista rendszer legelszántabb ellenfeleivé ennek következtében a csehek váltak. Az ifjabb cseh generációk körében a századfordulóra markánsan oroszbarát irányzatok – ifjú csehek, nemzeti szocialisták és az ún. haladók – alakultak ki. Vezetőik közül Karel Kramar és Václav Kľofác a háború előtti években – a régi pánszláv eszmék szellemében – a Monarchia helyén létrejövő és Szentpétervárról irányított szláv konföderáció, illetve birodalom lehetőségét latolgatták.

Kramar, aki 1918 őszén Csehszlovákia első miniszterelnöke lett, 1914 elején részletes tervezetet dolgozott ki erről, s ezt Szazonov orosz külügyminiszternek is megküldte. A „Szláv Birodalom” eszerint az Orosz Birodalomból, a Lengyel Cárságból, a Cseh Cárságból, a Bolgár Cárságból, a Szerb Királyságból és a Montenegrói Királyságból állt volna. A Cseh Cárság a cseh–morva területek és Szilézia mellett magában foglalta volna az „észak-magyarországi szlovák területeket” is, délen „Pozsonytól Visegrádig”, és onnan Kárpátaljáig. Kárpátalja Kelet-Galíciával és Észak-Bukovinával együtt közvetlenül az Orosz Birodalom részévé vált volna. Délen a Szerb Királyság Montenegró kivételével valamennyi délszláv területet megkapta volna egészen Triesztig, illetve Karintiáig, továbbá „talán” Délnyugat- és Nyugat-Magyarországot is, „tekintettel a maradék horvát lakosságra, amely egészen messze északra nyúlik a Duna középső folyásáig, ahol Szerbia találkozna Csehországgal”. Az Osztrák Császárság ily módon a kifejezetten osztrák–német tartományokra szűkült volna, Magyarország pedig „a félszidó Budapestből, ennek német környékéből és a Pusztá színmagyar részeitől” tevődött volna össze, összesen mintegy 5–6 millió lakossal. Magyarország

státusa átmenetileg független lett volna, „idővel, a körülmények hatására” azonban Romániával és Görögországgal együtt vazallusi függésbe került volna a cári birodalomtól.³

A nyíltan vagy titokban szeparatista irányzatok mellett a XX. század elején is tovább éltek a régi ausztrósláv típusú föderatív elképzelések. Ezek egyikét egy ekkor még ismeretlen fiatal tanár, Eduard Beneš fejtette ki 1908-ban, Franciaországban publikált doktori disszertációjában. Palacký 1848–1849-es tervezeteinek a szellemében Beneš – a nemzetiségi és a történeti elvet kombinálva – 7–8 föderatív egységgel számolt. A cseh–morva területek eszerint Szlovákiával együtt alkottak volna egy tagállamot, s a délszlávok is egy, esetleg két politikai egység keretei közé kerültek volna. Rajtuk kívül a németek, a magyarok, a lengyelek, a románok és az olaszok képeztek volna még egy-egy területi-politikai egységet.⁴

Kiterjedt önkormányzati jogaik és bécsi befolyásuk következtében a lengyel eliteszoportok és a birodalmi vezetés kapcsolatai az egész dualista időszakban szívélyesen és harmonikusan alakultak. A nemzeti egység és függetlenség mindazonáltal a galíciai lengyelek körében is stratégiai cél maradt.

Az ukránok a birodalom legelmaradottabb népei, s talán éppen ezért a Habsburgok leglojálisabb alattvalói közé tartoztak. A klérus vezette régi, konzervatív politikai tömörülésekkel szemben az 1880-as és 1890-es években mindazonáltal körükben is teret nyertek azok az irányzatok, amelyek a status quo fenntartása helyett a galíciai és az oroszországi ukránok egyesítését tűzték ki célul, továbbá olyan oroszbarát áramlatok is, amelyek a cártól várták a segítséget. Az oroszbarát irányzat erősödésével függött össze az ortodox egyház növekvő aktivitása is a görög katolikus ukránok között. Az ortodox papok hittérítő tevékenysége gyakran pánszláv, pán-orosz agitációval párosult. Ez ellen irányultak azok a hazaárulási perek, amelyeket a magyar és az osztrák hatóságok 1914 elején Máramaroszigeten és Lembergben rendeztek, továbbá az osztrák kormány 1914. július 8-án kibocsátott azon törvénye („galíciai kiegyezés”), amely 26%-os reprezentációt biztosított az ukránoknak a tartományi gyűlésben, s más tartományi szervezetekben is bevezette a nemzetiségi elvet.

A birodalom leglojálisabb délszlávjai az állami hagyomány nélküli szlovének voltak. Bár közvetlenül a háború előtt körükben is felütötte fejét a Habsburg-ellenesség, túlnyomó többségük olyan trialista megoldásban reménykedett, amelynek keretében a birodalom délszlávjai a németek és a magyarok mellé emelkedhettek volna.

A horvát–osztrák és a horvát–magyar viszony Horvátország különleges helyzete ellenére is folyamatosan feszült volt. Az 1868-as rendezést elfogadó és azt

³ *Ján Galandauer*: Vznik Československé republiky, 1918: programy, projekty, perspektivy. Praha, 1988. 243–250. (A cseh nyelven közzétett dokumentumot Limpár Péter fordította le számomra, amiért itt is köszönetet mondok.)

⁴ *Eduard Beneš*: Le problème autrichien et la question tchèque. Paris, 1908. 299–301.

tiszteletben tartó „magyarón” pártok mellett a századforduló idejére kialakultak, és befolyásra tettek szert olyan mozgalmak, amelyek a magyar–horvát államjogi kötelekek felbontását és azt akarták elérni, hogy Dalmáciával és Fiumével egyesülve a Horvát–Szlavón Királyság kapjon Magyarországéval egyenlő státust. A mérsékelt ellenzéki Jogpárt 1894-es programja kimondta, hogy a párt „minden törvényes eszközzel arra fog törekedni, hogy a horvát nép, amely Horvátországban, Szlavóniában, Dalmáciában, Fiumében és kerületében, a Muraközben, Boszniában és Hercegovinában, Isztriában lakik, egy önálló államtestben egyesüljön a Habsburg-monarchia keretén belül, és minden erővel segíteni fogja a szlovén testvérnépet abban a törekvésében, hogy a szlovén területet is ehhez az államtesthez kapcsolják”.⁵ A Jogpárt mellett ezt az álláspontot képviselte az 1904-ben alakított Horvát Parasztpárt vezetője, Stjepan Radic is. 1902-es röpiratában a birodalom olyan öt egységből álló föderációvá alakítását javasolta, amelynek tagállamai közül három szláv (Csehország, Galícia és Horvátország Szlovéniával együtt), egy német, egy pedig – Magyarország – továbbra is soknemzetiségű lett volna.

A horvát politikai elképzeléseken belüli harmadik nagy irányzatnak az illír gondolat újrafogalmazása tekinthető. A bolgárok kivételével ez valamennyi délszláv nép egyesítését célul tűzte ki – az Osztrák–Magyar Monarchia keretein kívül. Ennek legismertebb képviselőivé Ante Trumbic spalatói polgármester és Frano Supilo zárai, illetve fiumei újságíró váltak. A szeparatista irányzatok különösen megerősödtek 1908 után, amikor Bosznia-Hercegovina anektálásával a délszláv területek birodalmon belüli jelentősége megnőtt.

A Monarchia népei körében továbbélő és erősödő föderatív törekvések a századfordulótól a birodalmi vezetést és osztrák állam német pártjait is fokozottan foglalkoztatták. Egyre nyilvánvalóbbá kezdett válni, hogy a dualista konstrukció nem alkalmas egy sokvallású és soknemzetiségű állam hatékony működtetésére. A legfelsőbb vezetésből mindenekelőtt a trónörökös, Ferenc Ferdinánd tervezte a birodalom mélyreható strukturális reformját. Műhelyének, az ún. Belvederekörnek a tagjai őszintén törekedtek a Monarchia nemzeti elvű föderalizálására. Maga a trónörökös azonban inkább centralizálni akart, azaz a birodalmat olyan egységes egészé formálni, amelyen belül a különböző nemzetiségi területek közvetlenül tartoztak volna az uralkodó fennhatósága alá. Ezért érthető, hogy trónra kerülésétől legfőképpen a magyarok tartottak.

Az osztrák pártok közül elsősorban a szociáldemokraták és a keresztényszocialisták pártolták a föderalizálást. A szociáldemokraták 1899-es brünni programja első helyen követelte, hogy „Ausztriát át kell alakítani demokratikus, nemzetiségi szövetségi állammá”, s hogy „A történelmi koronatartományok

⁵ Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. II. köt. 1892–1900. Szerk. Kemény G. Gábor. Budapest, 1956. 288.

helyére nemzeti határokon alapuló önkormányzatok lépjenek”.⁶ A keresztényszocialisták 1905-ös eggenburgi programja még határozottabban képviselte a birodalom szövetségi állammá alakítását svájci, illetve észak-amerikai mintára. Ez az államszövetség elképzelésük szerint a következő autonóm nemzetállamokból állt volna: 1. Német–Ausztria, 2. Német–Csehország, 3. Német–Morvaország és Szilézia, 4. Csehország, 5. Magyarország, 6. Erdély, 7. Horvátország, 8. Lengyel–Nyugat-Galícia, 9. Ukrán–Kelet-Galícia, 10. Szlovákföld, 11. Krajna (Szlovénia), 12. Vajdaság (Osztrák–Szerbia), 13. Székelyföld, 14. Trento, 15. Trieszt.

A status quo-párti és a föderalizálást tervező irányzatok mellett a századfordulóra az ausztriai németek körében is megjelent a szeparatizmus. Georg von Schönerer és hívei az 1880-as években felelevenítették a régi múltra visszatekintő pángermanizmust. Az 1882-es linzi programban még csak a birodalom perszonálunióvá alakítása mellett szálltak síkra. 1897-től viszont már a Monarchia felosztását és a ciszlajtán területek Németországgal való egyesítését tekintették végcéljuknak.

Az Osztrák Császárságtól eltérően, amely a tartományi partikularizmusnak hagyományosan teret biztosított, a Magyar Királyság a XVI. századig egységes állam volt, s ehhez, miután 1867-ben helyre állt, a magyar elit továbbra is megingathatatlanul ragaszkodott. Ebből következett, hogy miközben az 1868-as nemzetiségi törvény fajra, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül az ország minden állampolgárát egyenlő jogokkal ruházta fel, sőt egyházi és iskolai téren a kulturális autonómia számos elemét is biztosította a nemzetiségek számára, aközben politikai nemzetként, azaz egyenjogú államalkotó partnerként nem ismerte el őket. A nemzetiségek által már 1848–49-ben is követelt területi autonómia biztosítását a magyar kormány következetesen elutasította, s nemcsak a törvényhozás és kormányzat, hanem idővel a közigazgatás csaknem kizárólagos nyelvéné is a magyart tette.

Az egy politikai nemzet fikciójához a kiegyezés utáni nemzedékek magyar vezetői megingathatatlanul ragaszkodtak. Az 1868-as rendezés nem magyar nyelvek és kultúrák iránti toleranciáját ugyanakkor egyre kevésbé érvényesítették. A nemzetiségi iskolahálózat az 1880-as évektől fokozatosan visszafejlődött, s a magyarok aránya 1880 és 1910 között a tulajdonképpeni Magyarországon – tehát Horvátországot nem számítva – 45%-ról 54%-ra emelkedett. A nyelvet és kultúrát váltók – mint Katus László kutatásaiból tudjuk – elsősorban zsidók, németek és – kisebb mértékben – szlovákok voltak. A vallásilag is elkülönülő románok és szerbek körében viszont csak sokkal kevésbé érvényesült ez a tendencia. A román és a szerb nemzeti mozgalom potenciálját az is növelte, hogy a két román fejedelemség egyesülésével 1859-ben létrejött a román nemzetállam,

⁶ *Alexander Sixtus von Reden: Az Osztrák–Magyar Monarchia. Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig.* Budapest, 1989. 63.

s hogy időközben a szerb fejedelemség is teljesen függetlenné vált. E két állam közvetlenül érintkezett a magyarországi román és a szerb lakossággal, s ezáltal pusztá léte is a nemzetiségi öntudatot erősítette.

1895-ös közös kongresszusukon a magyarországi szerb, román és szlovák nemzetiségi vezetők immár teljes nyíltsággal hangoztatták, hogy „Magyarországnak nem lehet nemzeti állam jellege, mert Magyarországnak, mint államnak jellegét azon népek összessége adja meg, amelyek az államot alkotják. A magyar állam természete nem engedi meg, hogy egy nép, amely még a lakosság többségét sem képezi, azt követelje a maga számára, hogy egymagában államot alkot hasson. Csakis Magyarország népei összességének van meg az a joga, hogy azonosítsa magát az állammal...” Ennek alapján azt kérték, hogy „Magyarország nem magyar népeinek, nyelvök határainak megfelelőleg, adassék teljes szabadság, mégpedig olyaténképpen, hogy az illető autonóm területeknek (megyéknek, városoknak, községeknek) a közigazgatási és igazságszolgáltatási hatóságoknál használt nemzeti nyelv által adassék meg az illető terület nemzetiségi jellege”.⁷

A magyarországi nemzetiségi politikusok radikálisabbjai a területi autonómiánál is többet követeltek: a csehekhez és a horvátokhoz hasonlóan a birodalom, s benne Magyarország föderalizálását. A legismertebb ilyen tervet Aurel Popovici román nemzetiségi vezető dolgozta ki 1907-ben. A Ferenc Ferdinánd trónörökös köréhez tartozó politikus az osztrák keresztényszocialisták 1905-ös javaslatához nagyon hasonlóan 15 föderatív egységre osztotta a birodalmat. Területi elhelyezkedésétől függően egy-egy nemzetiség tehát több – a németek például három, az olaszok és a magyarok pedig két-két – egyenrangú politikai egységet is alkothattak volna. A szlovák politikusok közül az ugyancsak Ferenc Ferdinánd köréhez tartozó Milan Hodza dédelgetett hasonló elképzeléseket.

A privilegizált, tehát nemzetként elismert közösségek és a nemzetiségként kezelt népek közötti feszültségek kiéleződése mellett a XX. század elején a Magyar Királyság és az Osztrák Császárság ellentétei is kiújultak. E mögött a magyar vezető rétegek kiegyezéspárti és a dualista rendszer közös intézményeit bíráló csoportjainak érdekharca húzódott meg. Az 1875 óta megszakítás nélkül kormányzó Szabadelvű Párt, a 67-es álláspont megtestesítője támogatta a közös hadsereg fejlesztésével kapcsolatos bécsi terveket, elfogadta a birodalom két része közötti gazdasági munkamegosztást, s a hazai ipart saját forrásokból fejlesztette. Az ellentábor, amely elsősorban a Függetlenségi és 48-as Párt mögött sorakozott fel, bírálta a kormány merkantilnak bélyegzett gazdaságpolitikáját és az Ausztriával közös vámterületet. A közös hadsereg fejlesztését ugyan nem ellenezte, viszont támogatását különböző nemzeti jellegű követelések elfogadásától tette függővé. A függetlenségi politikusok jelentős része emellett a birodalom súlypontjának Magyarországra helyezését is kívánatosnak, és egyben lehetségesnek tartotta. Ez az érdekharc 1904-re a magyar parlamenti élet teljes meg-

⁷ Idézi *Kemény G. Gábor*: A magyar nemzetiségi kérdés története. I. rész. Budapest, 1946. 145.

bénulásához, s olyan dinasztia- és birodalomellenes hangulat kialakulásához vezetett, amelyre az 1849 utáni neoabszolutizmus időszaka óta nem volt példa.

A világhírű bécsi művész, Oskar Kokoschka az 1960-as évek végén hangszalagra vett visszaemlékezésében a háború előtti évek hangulatára így emlékezett: „Az általunk addig megismert egyetlen világ veszedelmesen düledezett. (...) A korona összes államában leküzdhetetlen bajok támadtak, amelyeket csak a Monarchia föloszlatásával lehetett végleg megoldani. Az egyes nemzetek szellemi elitje ablakokat kezdett bezúzni, a nemzetközi beállítottságú munkásság barikádokat emelt az utcák kövezetéből. Hazafias politikusok azt követelték, hogy hazájuk kizárólagos joggal aknázhassa ki természeti kincseit. (...) Nagyhangú politikusok érveltek az eszméik mellett, a Német Egység hívei a Birodalomhoz való csatlakozást, az Irredenta hívei Olaszország egyesülését vagy Nagyszerbiát hirdették. Egy pánszláv csoport a cári birodalomhoz való csatlakozásban reménykedett. Mindenki a saját jövőbeli államában hitt”.⁸

2. Az I. világháborús hadicélok

Az I. világháborút területekért és egyes területek fölötti befolyásért vívták. A háború folyamán mindegyik hadviselő fél körvonalazta céljait. Szerbia, amelynek a Monarchiával kialakult konfliktusa a háborút végeredményben kirobbantotta, pontosan tudta, hogy a harc tétje számára nem kevesebb, minthogy valamilyen formában hatalmas szomszédjának a gyámsága alá kerül, vagy a birodalom délszláv területeinek megszerzésével megvalósítja legfőbb nemzeti célját. Ennek megfelelően a szerb kormány már 1914. szeptember 4-én informálta szövetségeseit arról, hogy győzelem esetén „Szerbiából egy olyan erős délszláv államot kíván létrehozni, amelynek lakosságát valamennyi szerb, valamennyi horvát és szlovén fogja alkotni”.⁹ Szazonov orosz külügyminiszternek küldött szeptember 21-i és 28-i távirataiban Pašić miniszterelnök így konkretizálta ezt a programot: „Ha (...) Ausztria–Magyarország végérvényesen le lesz győzve, akkor a következő földeket és határokat igényeljük: a Bánátot olyan határral, hogy azon belül a szerb elem a lakosság többségét adja, s stratégiai legyen keleten Románia felé. (...) A Maros Tiszába torkollásától a határ nyugat felé a Dunáig halad úgy, hogy Szabadka és Baja a miénk lesz. Azután egyenes vonalban halad nyugat felé, s Barcs fölött a Rinya folyócska torkolatánál éri el a Drávát, majd a Dráva mentén halad a Mura torkolatáig, majd a Mura mentén Leibnitzig s tovább a vízválasztón átkarolva Krajnát, és azután le Isztria felé”.¹⁰

⁸ *Oskar Kokoschka: Életem.* Budapest, 1974. 30–32.

⁹ *Ivo Banac: The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics.* Ithaka–London, 1993. 116.

¹⁰ *Galántai József: Az első világháború.* Budapest, 1980. 348–389.

A Monarchia szomszédos államai közül messzemenő területi követelésekkel lépett fel Olaszország és Románia is. Észak-Afrika, valamint a kis-ázsiai partvidék és szigetvilág mellett az olasz külpolitika a Monarchia részben olaszok lakta déli tartományaira is feltétlen jogot formált. Pontosan ez fejeződött ki abban, hogy az 1915. április 26-án Londonban megkötött titkos egyezményben, amelyben volt szövetségeseivel szembe fordulva ígéretet tett az antant oldalán történő hadba lépésre, Olaszország elsősorban éppen az Adria térségére vonatkozó igényeire kapott garanciát új partnereitől. Ezek a területek a következők voltak: Dél-Tirol és Valona (Albánia), Isztria és a Kvarner öböl szigetei, Trieszt és környéke, valamint Észak-Dalmácia a Planka-fokig, azaz Spalatóig. A kisebb részben nyelvi-etnikai, nagyobb részben azonban stratégiai érvekkel alátámasztott területi igények közül a szövetségeseik egyedül Dél-Dalmácia átadását vetették el, mert a tengerpartnak ezt a részét Szerbiának szánták. Ezért itt Rómának néhány part menti szigettel kellett megelégedni.

Hosszas tárgyalások után, 1916 augusztusában végül Románia is az antant oldalára állt. Hadba lépése fejében ígéretet kapott egész Erdélyre, Máramarosra, a Partiumra, a Tiszántúl keleti szegélyére nagyjából a Debrecen–Szeged vonalig, a Bánságra, valamint Bukovinára a Prut folyóig. Eltekintve Besszarábiától, amelynek az átengedéséről Oroszország természetesen hallani sem akart, ez a román területi célok maximumát jelentette, amely nemcsak a magyar, hanem az orosz (Bukovina) és a szerb (Bánság) érdekeket is sértette. Az antant győzelmében bízva és a fenti területek megszerzésében reménykedve 1916. augusztus 27-én a román hadsereg betört Erdélybe.

A Monarchia határai mentén elhelyezkedő irredenta nemzeti államok mellett természetesen a birodalom anyaállammal nem rendelkező nemzetiségei is körvonalazták a háború utáni időszakra vonatkozó jövőképüket. A lengyelek célja – függetlenül attól, hogy melyik birodalom alattvalóiként harcoltak – nemzetük újraegyesítése és függetlenségük kivívása volt. A monarchiai, s így a központi hatalmak oldalára állt lengyel vezetők ezt osztrák–magyar, illetve német bábáskodással, az oroszországi, s így az orosz hadseregben küzdők pedig a cár jóindulatát elnyerve vélték elérhetőnek.

1917. május 29-i nyilatkozatukban, melyre a Reichsrat összehívása adott alkalmat, a cseh vezetők „(...) a Habsburg Monarchia szabad és egyenlő nemzeti államokból álló föderációvá alakulásának szükségességét” hangoztatták. Az egyik ilyen egység „(...) a csehszlovák nemzet valamennyi ágának egyesítéséből” jött volna létre, ideértve természetesen a szlovákokat is, akik a nyilatkozat szerint „szoros történelmi egységet alkottak” a csehekkel.¹¹ Más cseh politikusok azonban lényegében már a háború kezdete óta szeparatista álláspontot képviseltek. A fiatal csehek vezetője, Karel Kramar és a nemzeti szocialista Václav

¹¹ Z. A. B. Zeman: *The Break-up of the Habsburg Empire. A Study of National and Social Revolution.* London, 1961. 126.

Klofác mellett, akik továbbra is egy Pétervárról irányított nagy szláv konföderáció keretében képelték el a csehszlovák állam létrehozását, e csoporthoz tartozott Eduard Beneš és Tomáš G. Masaryk, a prágai egyetem professzora, s egy kisebb párt képviselőjeként a birodalmi tanács tagja, akik inkább a nyugati antant hatalmak felé orientálódtak.

1914. október 24–25-én Masaryk Rotterdamban találkozott Robert Seton-Watson brit újságíróval és politikussal, akit úgy tájékoztatott, hogy az arisztokrácia és a „klérus” kivételével az egész cseh nemzet a függetlenségben reménykedik. A „dolgok menete” – mondta – az lenne, hogy „először helyre kell állítani a történelmi Csehországot, Morvaországot és Sziléziát, majd ehhez hozzácsatolni Magyarországot szlovák területeit”. Az új állam élére – folytatta – „okosabb lenne nem az orosz nagyherceget” állítani, hanem „inkább egy nyugati herceget, lehetőleg dán vagy egy belgát”.¹² Egy későbbi, 1915-ös memorandumában a „cseh és a szerb–horvát államok netovábbjaként” Masaryk felvetette a két új állam közötti földrajzi összeköttetés gondolatát, azaz a Pozsony és Zágráb közötti „szláv korridor” tervét is.

A nemzetállamiság eszméjét, s ebből következően nem a Monarchia föderalizálásának, hanem felbomlásztásának a programját népszerűsítette Beneš is, aki 1916-ban Párizsban jelentette meg a *Détruisez l’Autriche-Hongrie*, azaz Pusztítsátok el Ausztria–Magyarországot című propagandamunkáját. A kötet címe pontosan kifejezte annak tartalmát. Masaryk téziseit Beneš annyiban fejlesztette tovább, hogy Erdély Romániához történő „visszacsatolását” is az elrendő célok közé sorolta. A független Magyarország – hangsúlyozta – „csak és kizárólag a magyarok által lakott területeket tarthatja meg”.¹³

A bécsi birodalmi gyűlés délszláv képviselői a csehekhez hasonlóan nem a teljes függetlenség, hanem a föderalizálás, s a föderáción belül a délszláv egység megteremtésének a programját képviselték. 1917. május 30-i deklarációjukban ennek megfelelően „a Monarchia összes tartományában élő szlovének, horvátok és szerbek egyesítését” tűzték ki célul, s az általuk lakott területek autonómiáját a Monarchián belül. A délszláv, elsősorban dalmáciai horvát emigráció (Frano Supilo, Ante Trumbić stb.) viszont a Monarchiából való kiszakadás és a Szerbiával való egyesülés platformján állt. „Anglia és a délszlávok kölcsönös érdeke” – hangsúlyozták utóbbiak – ezért nem a Habsburgok birodalmának a modernizálása, demokratizálása és föderalizálása, hanem a „szlávok” és „ezen belül pedig elsősorban a délszlávok felszabadítása és egyesítése”, amelytől egyedül remélhető, hogy „végleg bezárja Kelet kapuját a német imperializmus világhódító tervei előtt”.¹⁴

¹² Public Record Office, London. Foreign Office 371/1900. 67456.

¹³ *Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot*. Szerk. Gulyás László. Szeged, 1992. 45.

¹⁴ Public Record Office, London. Foreign Office 371/2244. 4404.

A monarchiai ukránokon belüli orientációs bizonytalanság a háború folyamán tovább mérséklődött. Az oroszbarátok befolyása, akik szerint a kárpátaljai és galíciai ruszinok az ukrainai ukránokkal együtt nyelvileg, kulturálisan és történetileg egyaránt a nagy orosz nemzet részét képezik, lényegesen csökkent. Az oroszok és az ukránok közötti különbségeket hangsúlyozó nemzeti irányzat támogatottsága viszont jelentősen nőtt. Így nem meglepő, hogy 1917 májusában az ukrán képviselők is amellet voksoltak, hogy a Monarchia ukránok lakta részeiből és az Orosz Birodalom ukrán többségű nyugati tartományjaiból egy olyan föderatív egységet kell létrehozni a Habsburgok birodalmán belül, mint amilyent a csehek és a délszlávok követelnek maguknak.

Eltérően a lengyel, a cseh és a délszláv mozgalmaktól a magyarországi szlovákok és a román szervezetek a háború utolsó szakaszáig alig mutattak aktivitást. Amennyiben mégis hallattak magukról, akkor általában hűségnyilatkozatokat tettek a Monarchia, illetve Magyarország mellett. Más, hacsak nem akarták a hazaárulás vádját a fejükre vonni, persze nem is igen tehettek. Szórványos dokumentumok alapján mindazonáltal valószínűsíthető, hogy a status quo iránti ellenszenvük és a nagyobb önállóság iránti vágyuk nem csökkent, hanem nőtt a háború alatt.

Az erdélyi román értelmiségre nagy hatást gyakorolt a román hadsereg 1916-os betörése. Amiről addig sokan csak álmodtak, az most hirtelen kézzelfogható valóságnak látszott. A rövidesen visszavonulásra kényszerített román hadsereggel több ezer román értelmiségi is távozott Erdélyből. Közülük sokan beálltak a „menekültek” fegyveres szervezetébe, az Erdélyi Légióba. Mások Octavian Gogával együttműködve Kijevben megindították a Romania Mare vagyis Nagy-Románia című irredenta lapot.

A Habsburg Birodalommal szembeni területi követeléseket, illetve a birodalom dezintegrálását az ellenséges nagyhatalmak közül mindenekelőtt Oroszország támogatta. Az orosz hadicélok a régi múltra visszatekintő és pánszláv indítatású orosz expanziós terveket újították fel. Ezek minimuma délen a szorosok és Konstantinápoly, ettől északra pedig a birodalom nyugati határai mellett fekvő „kisoroszok”, azaz ukránok és ruszinok lakta területek (Bukovina, Kárpátalja, Kelet-Galícia), továbbá a kelet-porosztengerpart megszerzése volt. Az orosz–ukrán–litván nyelvterülettől nyugatra az orosz külpolitika névlegesen szövetséges, valójában azonban vazallus államok övezetének a létrehozását tervezte. Ennek déli pillére egy Belgrádból irányított nagy délszláv állam lett volna, a szerb vezetők elképzeléseivel összhangban. Az orosz befolyási övezet északi pilléréként az etnikai határai között létrehozandó, tehát valamikori litván–belorusz és ukrán területeitől megfosztott, viszont Nyugat-Galíciával, Sziléziával, Poznan vidékével és Pomerániával újraegyesített, és ily módon nyugatra tolt Lengyelország szerepelt Szentpétervár hadicéljai között.

Az Osztrák–Magyar Monarchia maradék, Lengyelország, Nagy-Románia és Nagy-Szerbia közé ékelődött területeinek a jövőjét illetően a cári diplomácia

kezdetben bizonytalankodott. A különböző megközelítések és belső viták eredője 1916-ra végül a teljes felosztás, illetve „új nemzeti államok” szervezésének az elfogadása lett. Ausztria, Magyarország és Csehország közül Oroszország első-sorban az utóbbit kívánta szoros kötelekekkel magához láncolni.

A nyugati antanthatalmak hadicéljai között eleinte nem szerepelt új és független nemzetállamok kialakítása Kelet-Közép-Európában. Északon a szövetséges Oroszország állt útjában minden ilyen típusú átrendeződésnek, az Osztrák–Magyar Monarchiát pedig fokozódó belső gyengesége és szövetségi kapcsolatai ellenére sokan még mindig az európai államrendszer kiegyensúlyozó tényezőjének tartották, s ezért célszerűnek vélték fenntartását. A dunai birodalom nemzetállamokká alakításának programját kezdetben csak a dualista rendszer régi értelmiségi bírálói, Londonban Seton-Watson és Wickham Steed, Párizsban pedig Louis Leger és Ernest Denis képviselték. Az ő befolyásuk azonban korlátozott volt. Ezzel magyarázható, hogy a háború első két évében Nagy-Britannia és Franciaország nem támogatták sem a lengyel, sem a cseh szeparatizmust, és a nemzeti elvnek csak ott és csak annyiban tettek engedményt, ahol és amennyiben az a háborús erőviszonyok megváltoztatása szempontjából kézzelfogható előnyöket kínált. Ilyen volt a délszlávok, illetve a szerbek esete, akik konkrét és jelentős területek megszerzésének reménye nélkül aligha harcoltak volna olyan elszántan, mint ahogyan ezt az erre vonatkozó ígérek birtokában tették; valamint Romániáé, amely a bukaresti szerződésben rögzített területi ígérek nélkül nem, vagy esetleg az ellenkező oldalon kapcsolódott volna be a háborúba. A nemzetállami elv figyelmen kívül hagyása tűnik ki abból is, hogy Olaszország esetében a szövetségesek szinte csak olyan területi követelések mellett kötelezték el magukat, amelyeket etnikai érvekkel nem, illetve csak igen kis mértékben lehetett alátámasztani.

Ez a nemzetállami törekvésekkel szembeni közömbösség 1916-tól fokozatosan mérséklődött, majd 1918-ban átadta helyét a nemzeti önrendelkezés elve melletti harcok elkötelezettségnek. Mi volt e változás oka? Az első fontos ösztönzést az 1915-től szellőztetett német Mitteleuropa-tervek keltette félelem, nevezetesen a Rajnától a Dnyeperig és a Fekete-tengerig terjedő német–osztrák–magyar ellenőrzés alatt álló „nagyter” körvonalazódása adta, amit az emigráns délszláv, cseh és lengyel politikusok, valamint brit és francia támogatóik a kontinentális német hegemonia kialakulásának bizonyítékaként kezeltek. Pontosan ez a félelem tükröződött a brit külügyminisztérium 1916 augusztusában elkészült tervezetében, amely hivatalos részről először körvonalazott átfogó koncepciót Kelet-Közép-Európa nemzeti államokká alakításáról. Ez a tervezet Nagy-Britannia „legnyilvánvalóbb érdekének” Európa keleti felében a „germán hatalmak” és Oroszország befolyásának az ellensúlyozását, valamint területi terjeszkedésük korlátozását tartotta. „Ebből a célból – szögezték le a brit külpolitikusok –, valamint az általános tartós rendezés érdekében szem előtt kell tartanunk a

nemzeti elvet és az ésszerű gazdasági szempontokat...¹⁵ A memorandum szerzői nem zárták ki, hogy a szövetségesek esetleg „megmentik” az Osztrák–Magyar Monarchiát, ahogy tették azt 1849-ben is. Valószínűbbnek és kívánatosabbnak azonban azt a „forgatókönyvet” tartották, amely szerint a háború után a birodalom „a nemzetiségeknek szabad teret adó elképzeléseknek megfelelően” elemeire bomlik. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezzel párhuzamosan a Monarchia belső korszerűsítéssel, demokratizálással és federalizálással összekapcsolt konzerválásának koncepciója is tovább élt. Maga Lloyd George miniszterelnök például 1917. február 10-én úgy nyilatkozott, hogy „bár szövetségeseink, azaz a románok, a szlávok, a szerbek és az olaszok oldalán kell állnunk, politikánk nem a teljes felosztás politikája”.¹⁶ Egy év múlva, 1918. január 4-én pedig a kabinet olyan döntést hozott javaslatára, hogy „szövetségeseink jogos igényei teljesítésének függvényében úgy érezzük, hogy Ausztria–Magyarországnak olyan helyzetben kell lennie, amelyből hatékony befolyást tud gyakorolni Délkelet-Európára”.¹⁷

A francia és az amerikai külpolitikát 1917 végéig, illetve, 1918 tavaszáig ugyanez a bizonytalankodás jellemezte. Bár Franciaországban Denis, Leger és társaik mellett befolyásos radikális és szabadkőműves körök is támogatták a Habsburgok birodalmának teljes felbomlasztását, a kormányzaton belül jelentős súllyal rendelkeztek a monarchikus ellenőrök is. A francia békejavaslatok kidolgozásának céljával felállított bizottság (Comité national d'études sociales et politiques) hosszú és heves vita után 1916-ban még úgy foglalt állást, hogy Franciaországnak nem az Osztrák–Magyar Monarchia megszüntetése, hanem federalizálása az érdeke. 1917 végére azonban megváltozott a francia álláspont. Ezt két esemény indította el: a második orosz forradalom, amellyel Franciaország elvesztette legfontosabb kontinentális szövetségését, s a november 17-i kormányváltás, amelynek eredményeként a miniszterelnöki székbe Georges Clemenceau került, a külügyminiszter pedig Stephen Pichon lett. Az addigi vezetéssel szemben, amely bizonytalankodott, illetve habozott, mindketten a Monarchia felosztásának elkötelezett hívei voltak; az oroszországi fordulat csak megerősítette őket meggyőződésükben. A régi koncepció kormánypolitikává válása a Külügyminisztérium politikai osztályát irányító Pierre de Margerie 1917. november 26-i memorandumában jelent meg először. A diplomata ebben megállapította, hogy a „germanizmus” elleni védelem legfontosabb oszlopa Keleten a jövőben Lengyelország lesz, a másik fontos pillér pedig egy „magnóvált

¹⁵ Public Record Office, London. Foreign Office. Cabinet 29/1.

¹⁶ *Wilfried Fests: Peace or Partititon. The Habsburg Monarchy and British Policy 1914–1918.* New York, 1978. 60.

¹⁷ Public Record Office, London. Cabinet 23/5. 14–15.

Románia”. „A germán expanzió elleni védőövet – folytatódik a dokumentum – megfelelően egészítheti ki új államok létrehozása Keleten.”¹⁸

Az Egyesült Államokban sokáig még határozottabban támogatták a Monarchia korszerűsítéssel egybekötött fennmaradását. Az 1917 szeptemberében felállított béke-előkészítő bizottság (Inquiry) szakértőinek a javaslatát elfogadva 1918. január 18-i békeprogramjában Wilson elnök ismeretes módon csak a monarchiai nemzetiségeknek adandó széles körű autonómia, de nem függetlenségük mellett kötelezte el magát. Az Inquiry közép-európai referense, Charles Seymour pedig még áprilisban is a Habsburg Birodalom föderalizálásáról dolgozott ki tervezetet. A külügyminiszter, Robert Lansing azonban másként gondolkodott. „Úgy vélem – kommentálta Wilson januári pontjait naplójában –, hogy az elnöknek fel kell adnia ezt az elgondolást, és a birodalom területén új államok felállítását kell támogatni, illetve Ausztria és Magyarország szétválasztását. Meggyőződésem, hogy ez az egyetlen biztos módja annak, hogy a németek európai hatalmának véget vessünk. Úgy vélem, fontolóra kell vennünk egy lengyel, egy cseh és talán egy rutén állam felállítását. Ezután következne Horvátország, Szlovénia, Dalmácia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró és Szerbia egy államban történő egyesítése. Szintén meg kellene fontolni az erdélyi románok Romániához csatolását és az olasz tartományokét Olaszországhoz. Végül, hogy a feldarabolás teljes legyen, az Osztrák Birodalmat és a Magyar Királyságot is szét kellene választani. Ezek a független államok a német ambíciók áthidalhatatlan akadályai lennének.”¹⁹

A State Department és az elnök, illetve a mögötte álló tanácsadó testület közötti koncepcionális ellentét 1918 tavaszán és koranyarán több kisebb-nagyobb vitára adott alkalmat. E viták eredménye a Külügyminisztérium álláspontjának, azaz a Monarchia nemzetállamokká bontásának az elfogadása lett. 1918. június 26-án Wilson elnök így tájékoztatta felfogásának megváltozásáról Robert Lansing külügyminisztert: „Egyetértek Önnel abban, hogy nem tarthatjuk tovább tiszteletben a mesterséges Osztrák Birodalom integritását. Kétlem, hogy Magyarország bármivel is szervezesebb egységet alkotó része volna, mint Csehország.” „Attól a pillanattól kezdve, hogy az elnök elfogadta és kihirdette ezt a politikát, Ausztria–Magyarország, mint jövőbeli nagyhatalom, halálra ítéltetett” – nyugtázta a vita eldőlését Lansing.²⁰

A brit külpolitika ugyancsak 1918 tavaszán-nyarán mondta ki a döntő szót. A Monarchia-ellenesség felülkerekedésének első nyilvános jele az 1918. április 9–11-i római „Elnyomott Népek Kongresszusa” megrendezésének támogatása volt.

¹⁸ *Kalervo Hovi*: Cordon sanitaire ou barrière de l'Est?. Turku, 1975. 71–75.

¹⁹ *Taraszovics Sándor*: Amerikai béke-előkészületek az I. világháború alatt és tervek egy új Magyarországról. In: Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 1995. 65–70.

²⁰ Uo. 72.

A résztvevők többsége – köztük Mussolinivel – olasz volt; a 20 fős délszláv delegációt Trumbić vezette; a 7 tagú cseh küldöttség élén Beneš állt. A lengyeleket 8, a románokat 5 fő képviselte. A delegátusok kimondták, hogy a Monarchia „elnyomott nemzetei” nem akarnak továbbra is a birodalom keretei között élni, hanem független állami létet követelnek maguknak.

A nyugati antanthatalmak Monarchiával szembeni álláspontjának egyértelművé válását több tényező idézte elő. Ezek közül az egyik legfontosabb – mint már utaltunk rá – a második orosz forradalom, illetve a breszt-litovszki békekötés volt 1918 márciusában. A nyugati szövetségesek ezzel a békével egyrészt elveszítették legfontosabb keleti partnerüket, másrészt a valóságban is körvonalazódtak a Dnyeperig terjedő informális német birodalom kontúrjai. Kedvezőtlenül hatott a IV. Károllyal folytatott különbéke-tárgyalások botrányos zátonyra futása is 1918 áprilisában. Károlyt ez megalázó és Berlinnel szemben az addig-aknál is kiszolgáltatottabb helyzetbe hozta.

A harmadik olyan új fejlemény, amely a nyugati szövetségeseket a dunai térség nemzetállamokká alakításának az elfogadására ösztönözte, a Monarchia és Németország közötti szoros gazdasági, politikai és katonai együttműködést rögzítő és előíró spai egyezmény aláírása volt 1918. május 15-én. Ezen utóbbi két eseményt Londonban, Párizsban és Washingtonban egyaránt úgy értelmezték, hogy a Monarchia immár végérvényesen Németország járszalagjára került, és semmiképpen sem lesz képes betölteni a jövőben azt a kiegyensúlyozó szerepet, amelyre sokan még 1916–1917-ben is alkalmasnak vélték. 1918 tavaszától az antanthatalmak politikusai ezért többé már nem arról vitatkoztak, hogy megmarad-e a Monarchia vagy sem, hanem arról, hogy hol húzódjanak a birodalom helyén létrejövő új államok határai.

Az 1918 tavaszától egyre nyilvánvalóbban Habsburg-ellenes nagyhatalmi politika, majd a katonai vereség kirajzolódó árnyai a birodalmon belüli – korábban jobbára föderációpárti – nemzetiségi vezetőket, köztük az addig jórészt passzív magyarországiakat is radikalizálták. Az 1918. május 1-i lipótszentmiklósi gyűlésen Vavro Srobar szlovák vezető, Masaryk volt tanítványa a nemzeti önrendelkezési jog feltétlen megadását követelte „a csehszlovák törzs magyarországi ágának”. A korábban Ferenc Ferdinand köréhez tartozó, majd később ugyancsak Masaryk követéjévé lett Milan Hodza pedig szeptemberben kibocsátott röpiratában így fogalmazott: „Mi szlovákok tehát kiválunk a magyar államból. Ez olyan biztos, mint a Szentírás. Elhatározásunkkal szemben nincsen apelláta.”²¹ A Szlovák Nemzeti Párt egyik képviselője, Ferdiš Juriga a magyar parlamentben október közepén hasonló bejelentést tett. Kijelentette, hogy a szlovák néptörzs a maga letelepedési területén saját állami közösséget kíván alkotni, s a továbbiakban sem a magyar parlament, sem a magyar kormány jogát nem ismeri el arra, hogy

²¹ Idézi *Szarka László*: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Pozsony, 1995. 204.

a szlovák nemzet képviselőjeként lépjen fel. Az ún. magyarón szlovák értelmiségiektől (Dvortsák Győző, Bulissa Károly stb.) eltekintve ezt a különválást szinte mindegyik szlovák politikus a csehekkel való egyesüléssel kapcsolta össze. Önálló szlovák állam létrehozása helyett valamennyien a csehszlovák államon belüli széleskörű autonómiában bíztak, amire az amerikai szlovákok vezetőivel kötött 1918. május 31-i pittsburghi egyezményben Masaryk kötelezettséget is vállalt.

Az erdélyi bázisú Román Nemzeti Párt komolyabb politikai tevékenysége ugyancsak 1918 elején kezdődött. A párt vezetői ekkor titkos értekezletre gyűltek össze, amelyen kidolgozták széleskörű önkormányzatiságot követelő platformjukat. A román elit egyik része a későbbiekben is föderalista álláspontot képviselt. Mint egyikük október elején írta: a „mai feudális és antidemokrata ország helyébe az észak-amerikai Egyesült Államok mintájára létesített föderatív demokrata államszervezetet” követelünk. Az erdélyi román vezetők többsége azonban – mint Raffay Ernő megállapítja – „ekkor már Erdély Romániához csatlóását kívánta elérni”.²² Ez a cél állt a háttérben azon nyilatkozatuknak is, amelyet Alexandru Vaida-Voievod, a Román Nemzeti Párt négy képviselőjének egyike olvasott fel a magyar parlamentben október 12-én. A kiáltvány – a 19-i szlovák nyilatkozathoz hasonlóan – önrendelkezési jogot követelt a magyarországi és erdélyi román nemzet számára, és erre hivatkozva kezdeményezte egy román nemzetgyűlés összehívását Erdély sorsának az eldöntésére.

A nemzeti mozgalmak élvonalában 1918 tavaszán és nyarán a délszlávok haladtak. Az általuk lakott területeken jöttek létre az első nemzeti tanácsok: Spalatóban július 2-án, Fiume egyik elővárosában július 14-én és Ljubljánban augusztus 16-án. Ezek bevallott célja már nem a föderalizmus, hanem egy független állam létrehozása volt – valamennyi délszláv nép részvételével. A különböző nemzeti tanácsokat és helyi pártokat összefogó tartományok közötti szervezet, a Szerbek, Horvátok és Szlovének Nemzeti Tanácsa 1918. október 5-én alakult meg Zágrábban. A galíciai lengyelek nemzeti tanácsa néhány nappal később, október 11-én ült össze Krakkóban. Október 14-én Csehországban általános sztrájk kezdődött, amely néhány nap múlva hatalmas méretű tömegmozdulásokba torkollott. A Reichsrat lengyel, cseh és délszláv képviselőinek a többsége október közepén már csak vendégnek tekintette magát Bécsben.

A bomlás előjeleit érzékelő osztrák kormány és az uralkodó az előremenekülés politikájával próbálkozott. Október 4-én a közös külügyminiszter az Egyesült Államok elnökéhez intézett jegyzékében fegyverszünetre, illetve a béketárgyalások megkezdésére tett javaslatot a januári wilsoni pontok alapján. Ehhez társult, hogy október 16-i nyilatkozatával Károly megtette azt, amit elődjétől immár több mint félévszázada hiába várt a birodalom népeinek többsége: szövetségi állammá nyilvánította a birodalom ausztriai felét. A kocka azonban ekkor már

²² *Raffay Ernő*: Erdély 1918–1919-ben. Budapest, 1987. 58–59.

el volt vetve. A föderalizmus, illetve a demokratikus hatalommegosztás más módszereinek az alkalmazása talán eredményes lehetett volna félévszázaddal vagy akár még néhány évtizeddel korábban is, ám 1918 őszén már hatástalannak bizonyult. A szlovén Anton Korošec, amikor Hussarek, osztrák miniszterelnök október elején közölte vele a monarchiai délszláv területek birodalmon belüli egyesítésének tervét, röviden csak ennyit válaszolt: „Túl későn jutott el idáig Hussarek báró. A háború előtt boldogok lettünk volna vele, de ma... Többé semmi sem tudja elválasztani egymástól a szlovéneket, a horvátokat és a határon túli szerbeket.”²³

A föderalizálási terv időszerűtlenségét húzta alá Wilson október 19-én megérkezett válasza is Burian külügyminiszter jegyzékére. Az amerikai elnök ebben leszögezte, hogy nincs többé abban a helyzetben, hogy a Monarchia népeinek „puszta autonómiáját ismerje el a béke alapjának, hanem kénytelen ragaszkodni ahhoz, hogy ők és nem ő bíraskodjanak afelett, vajon az osztrák–magyar kormány minő akciója elégíti ki e népek aspirációit és felfogását jogaikról és a nemzetek családjának tagjait megillető rendeltetésükről”.²⁴ A diplomáciai szövegek értelmezésében némi jártassággal rendelkezők számára nem lehetett kérdéses, hogy ez mit jelent.

3. Az 1918–19-es forradalmak és a történelmi Magyarország felbomlása

A háborús vereség következményeit és saját tehetetlenségét felmérve október 23-án a Wekerle-kormány lemondott. Másnap a Piave mellett sikeres olasz offenzíva kezdődött, amelynek következtében néhány közös ezred fellázadt. A katonák azonnali hazaszállításukat követelték. A radikális ellenzék pártjai ebben a helyzetben döntöttek úgy, hogy a nemzetiségi vezetők példáját követve maguk is létrehozzák a nemzet alternatív tanácskozó és irányító testületét: a Magyar Nemzeti Tanácsot. Ez 1918. október 23-ról 24-re virradó éjjel alakult meg. Alapító pártjai a Károlyi-féle Függetlenségi Párt, az Országos Polgári Radikális Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt voltak. Rajtuk kívül képviseltették magukat egyes fővárosi értelmiségi csoportok, így például a sajtó és a feministák is. Az ellenkormányként viselkedő testület elnökévé Károlyi Mihályt választották, programjának megfogalmazására pedig, amelyet 26-án tettek közzé, Jászi Oszkárt kérték fel. Ez a 12 pontos kiáltvány követelte a háború azonnali befejezését, az ország függetlenségének megteremtését, mélyreható demokratikus reformok bevezetését, s a nemzetiségekkel való megbékélést az ország területi integritásának sérelme nélkül.

²³ *Jasna Adler*: L'union forcée. La Croatie et la création yougoslave (1918). Paris, 1997. 220.

²⁴ *Juhász Nagy Sándor*: A magyar októberi forradalom története. Budapest, 1945. 176–177.

A fővárosi elégedetlenkedők tömegei az Astoria Szállóban székelő Nemzeti Tanácsot éltették, és Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezését követelték. Október 31-én ez végre meg is történt. Károlyi Mihály nagyon gyorsan megalakította kormányát. A tárcák többségét párthívei kapták. A polgári radikálisokat és a szociáldemokratákat egyaránt két-két fő, Jászi Oszkár és Szende Pál, illetve Garami Ernő és Kunfi Zsigmond képviselte. A kormány, miután november 1-jén Károlyi felmentést kért és kapott az uralkodótól a neki tett esküje alól, „népkormány” tekintette magát, és a Nemzeti Tanácsra esküdött fel. A kormány programja lényegében megegyezett a Nemzeti Tanács október 26-i kiáltványával. Egy olyan független és demokratikus köztársaság létrehozását célozta tehát, amelynek közéletében a nem-magyarok is államalkotó tényezőként vehettek volna részt, kiterjedt önigazgatási jogok birtokában. E program megvalósításához azonban a kormány igen kedvezőtlen körülmények közepette látott hozzá. A győztes nagyhatalmak Magyarországot a kormány- és a kezdődő rendszerváltás ellenére vesztes államként kezelték, s a *vae victis* elvét alkalmazták vele szemben. Belülről ugyanakkor a háború alatt kiéleződött szociális és nemzetiségi ellentétek nehezítették a kibontakozást.

A kormányzat első jelentős lépése egy katonai konvenció megkötése volt a balkáni francia haderő parancsnokával, Franchet d'Esperey tábornokkal november 13-án. Erre azért került sor, mert a tábornok érvénytelennek tartotta a pádovai fegyverszünetet előírásait, s csapatai – november 5-én átkelve a Száván – magyar területek felé közeledtek. A 18 pontos szerződés előírta, hogy a magyar kormány köteles kiüríteni a Szamos felső folyásától keletre, valamint a Maros vonalától délre eső erdélyi és bánági területeket, továbbá a Szeged–Baja–Pécs–Varasd vonalától délre eső vidékeket, tehát a Bácskát és a Drávaközt is. Ezenkívül megszabta azt is, hogy a Magyarország csak egy 6 gyalog- és 2 lovashadosztályból álló hadsereget tarthat fenn, s hogy szükség esetén biztosítania kell az antanthaderő szabad átvonulását az ország területén. A Károlyi-kormány mindezt átmeneti megoldásként fogta fel, s bízott benne, hogy a végleges rendezést jelentő békeszerződés nemcsak az ország szuverenitását fogja szavatolni, hanem a határkérdésben is méltányosságra törekszik majd.

A szerződés aláírását követő napokban a szerb–francia, illetve a román haderő gyorsan birtokba vette a demarkációs vonaltól keletre és délre eső területeket, s ezzel egy időben az első cseh légiók is megjelentek Felső-Magyarország szlovákok lakta nyugati övezetében. A nemzetiségi lakosság képviselőivel való esetleges megegyezés esélyeit, amelyet a kormány alapvető feladatának tartott, ez a körülmény jelentősen rontotta. November 9-i nyilatkozatában a magyarországi és erdélyi románok Nemzeti Tanácsa azt követelte, hogy a történeti Erdély, a Részek, Máramaros és a Bánág 26 románok és románok által is lakott vármegyéje helyezzessék a Nagyszébenben megalakítandó román nemzeti kormány szuverenitása alá. A nemzetiségi ügyek magyar minisztere, Jászi Oszkár november 13–14-ei aradi tárgyalásai során ezzel szemben lehetőség szerint homogén

nyelvi kantonok kialakítását javasolta a románok által igényelt területeken, s a Román Nemzeti Tanács adminisztratív hatalmát csak a román többségű kantonokban ismerte volna el. A tárgyalások ezért megszakadtak, s december 1-jei gyulafehérvári gyűlésükön a románok kimondták egyesülésüket a királysággal. A következő nap a román hadsereg átlépte a Belgrádban kijelölt demarkációs vonalat, s megkezdte az 1916-os bukaresti szerződésben neki ígért területek bekebelezését. Karácsonyra elérték Kolozsvárt.

Biztatóbban indultak a szlovákokkal folytatott tárgyalások. Egyik vezetőjük, Milan Hodza november végi budapesti megbeszélései során olyan demarkációs vonalban állapodott meg Jászival és Bartha Albert hadügyminiszterrel, amely nagyjából-egészében megfelelt a szlovák–magyar nyelvi választóvonalnak. Más szlovák vezetők és különösen Prága számára azonban elfogadhatatlan volt egy ilyen megoldás. Hodzát ezért dezavualták, s párizsi kapcsolataikat felhasználva elérték, hogy december 23-i jegyzékükben az antanthatalmak egy ettől jóval délebbre húzódó, s lényegében a később megállapított politikai határral egyező demarkációs vonalat állapítsanak meg. A „Slovenska Krajina”, illetve „Tótország” széleskörű autonómiájáról kibocsátott 1919. márciusi XXX. néptörvény ezért csak szimbolikus jelentőséggel bírt.

A szerbekkel, akik november 25-i újvidéki gyűlésükön egyszerűen deklarálták a megszállt dél-magyarországi megyék csatlakozását Szerbiához, tárgyalásokra sem került sor. Lojalitást Magyarország iránt csak a szétszórta élő németek, s a legfejletlenebb nemzetiségnek számító ruszinok egyik irányzata mutatott. 1918 végén, illetve 1919 elején mindkét nemzetiség széleskörű autonómiát kapott, beleértve egy-egy miniszteri tárcát a központi kormányzatban, s saját törvényhozó és végrehajtó hatalmat is az általuk lakott területeken. Ezek az eredmények azonban eltörpültek Erdély, a Felvidék és Délvidék de facto elvesztése mellett, amelyet a magyarság túlnyomó többsége mindeddig elképzelni sem tudott, s amely mind a kormányt, mind a közvéleményt mélységes megdöbbenéssel töltötte el. Az előrenyomuló, s részben már a demarkációs vonalakat is átlépő ellenség feltartóztatására átfogó intézkedés ugyanakkor nem történt. Károlyi és környezete úgy gondolták, hogy egy szervezett katonai ellenállás rontaná Magyarország esélyeit a békekonferencián. A részben spontán jellegű felvidéki ellenállás és az Erdélyben szerveződő székely különítmény, amely állandóan visszavonulva időnként harcba bocsátkozott a románokkal, ezért csak korlátozott támogatásban részesült. Így egyre nagyobb területek kerültek idegen uralom alá.

A cseh légiókkal és a román hadsereggel szembeni szervezett fellépésre Károlyi csak 1919 elején szánta el magát. Külső támogatást az osztrák szociáldemokrata kormánytól remélt. Pacifista és a győztesek jóindulatára építő politikájának módosítására a Párizsban üléső békekonferencia február 26-i döntése szolgáltatta az utolsó lökést, amelyet március 20-án kapott kézhez a szövetségeket Budapesten képviselő Vix francia alezredestől. Ez azt tartalmazta, hogy a

román csapatok a Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Arad vonalig nyomulhatnak előre, ettől nyugatra pedig egy olyan semleges zóna létesül, amelybe Debrecen, Békéscsaba, Hódmezővásárhely és Szeged is beleesett volna. A jegyzéket Károlyi 21-én visszautasította, s azt tervezte, hogy Szovjet-Oroszországra támaszkodva meghirdeti a nemzeti ellenállást, s a külpolitikai fordulat belpolitikai alátámasztása céljából – megmaradva államfőnek – szociáldemokrata politikusokból álló kormányt nevez ki. Számításába azonban hiba csúszott. A szociáldemokraták többsége ugyanis nem akart egyedül kormányt alakítani, s ezért 21-én délután Károlyi háta mögött megegyezett a Gyűjtőfogházban őrzött kommunista vezetőkkel a hatalom közös átvételéről.

Március 22-én reggelre Budapest házain így már vörös zászlókat lobogtatott a szél, s öles plakátok adták hírül, hogy Magyarországon a „proletariátus” vette át a hatalmat, amely „Haladéktalanul megkezdí a nagy alkotások sorozatát a szocializmus, a kommunizmus előkészítésére és megvalósítására”, s „hatalmas proletár hadsereget” szervezve „a román bojárokkal és a cseh burzsoákkal szemben” is megvédi az országot.²⁵

A proletárdiktatúra magyarországi győzelme a környező államokat és a Párizsban ülésező békekonferenciát egyaránt meglepte, s kissé meg is rettentette. Attól tartottak, hogy a forradalom nem áll meg magyarföldön, hanem a bolsevisták feltevése és reményei szerint továbbterjed nyugatra, s ott is szovjetrendszernek jönnek létre. Néhány napos bizonytalankodás után a békekonferencia ezért Magyarországra küldte Smuts brit tábornokot azzal a feladattal, hogy tájékozzon, s vegye rá az új vezetőket a Vix-jegyzék elfogadására. A francia hadvezetés ezzel egy időben előkészületeket tett a katonai beavatkozásra. Smuts április 4–5-én tárgyalt Kun Bélával és helyettesével. Mivel lényeges engedmények megtételére nem hatalmazták fel, nem jött létre megegyezés, s így dolgavégezetlenül utazott vissza. A francia hadvezetés ezután koncentrált támadás megindítására készült, ám a cseh egységek felkészületlensége, s a szerb hadsereg lekötöttsége miatt április 16-án csak a román hadsereg indult meg Erdélyből.

A hadseregszervezés elmulasztása miatt a Tanácsköztársaság alig 40 ezer fős hadsereget örökölt a polgári demokratikus rendszertől. A március 30-án megkezdett toborzás eredményeként április közepére ez a létszám mintegy 20 ezer fővel nőtt. A román hadsereg azonban még így is többszörös erőfölénnyel rendelkezett, s alig két hétig tartó harcokban május 1-jére az egész Tiszántúlt elfoglalta. Az ország keleti fele ettől kezdve román katonai közigazgatás alatt állt, amelynek közegei számos helyen és alkalommal kíméletlen brutalitással léptek fel a magyar forradalmárokkal szemben. Internálók táborokat állítottak fel, százakat deportáltak Romániába, és több helyi vezetőt kivégeztek. A magyar erők gyengeségét és lekötöttségét kihasználva április 26-án átlépték a demarkációs

²⁵ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. I. rész. Szerk. Gábor Sándorné – Hajdu Tibor – Szabó Gizella. Budapest, 1959. 4.

vonalat a cseh alakulatok is, s néhány nap alatt megszállták Munkácsot, Sátoraljaújhelyt és a miskolci iparvidék jelentős részét. A francia és a szerb haderő ugyanezekben a napokban Makót és Hódmezővásárhelyt vette birtokba.

A fenyegető vég elkerülése érdekében a Forradalmi Kormányzótanács április 20-án fegyverbe szólította a budapesti és vidéki munkásságot, s országszerte toborzó gyűléseket szervezett. A Vörös Hadsereg létszáma így egy-két hét alatt megduplázódott, sőt május végére elérte a 200 ezer főt. A jelentkezők zömét tiszántúli menekültek, viharsarki szegényparasztok, munkanélküliek, lelkes fiatalok és a külön zászlóaljakra szervezett budapesti munkások tették ki. Szép számmal jelentkeztek a hivatásos tisztek és altisztek, valamint a forradalom országos és helyi vezetői közül is. „Abban, hogy ősi földünket nem engedjük, találkozhatik a kommunista a nacionalistával” – adott magyarázatot e kissé különös helyzetre egy vidéki újságíró.²⁶

Szórványos összeütközések után az újjászervezett Vörös Hadsereg május 20-án indította meg általános ellentámadását az északi fronton. A hadjárat stratégiai célja a cseh és a román hadsereg szétválasztása, s egyben a Kárpátokat mintegy 200 kilométerre megközelítő szovjet Vörös Hadsereggel való együttműködés lehetőségének a megteremtése volt. A katonák lelkesedésének és a szakszerű irányításnak köszönhetően az északi hadjárat meglepő sikereket hozott. A támadó ékek alig három hét leforgása alatt nyugaton a Garam völgyéig, északon pedig a Besztercebánya–Rozsnyó–Bártfa vonalig hatoltak. Magyar támogatással 1919. június 16-án Eperjesen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot.

A magyar katonai sikerekre a békekonferencia június 13-án azzal válaszolt, hogy román és csehszlovák viszonylatban közölte Magyarország végleges határait. Egyben követelte a visszafoglalt északi területek kiürítését, amelynek fejében ígéretet tett a Tiszántúl átadására. A forradalmi vezérkar több napon át vitatta az ultimátumra adandó választ. A többség, beleértve a kommunisták jó részét és a katonai vezetőket is, ellenezte a visszavonulást. Kun Béla azonban – alapos megrökönyödést kiváltva – ismételten a diktátum elfogadását ajánlotta, s végül az ő álláspontja diadalmaskodott. A Vörös Hadsereg június 30-án kezdte meg a Felvidék kiürítését.

A június végi visszavonulás után a Tanácsköztársaság kísérletet tett meggyengült bázisának megerősítésére. Kun és társai ezért döntöttek úgy, hogy megkísérlik a Tiszántúl felszabadítását. Az offenzíva azonban, amely július 20-án indult, néhány napon belül összeomlott. A sokszoros túlerőben lévő román hadsereggel szemben nem lehetett győzelmet kivívni. A Vörös Hadsereg visszavonult, s alakulatai kezdtek felbomlani. Az üldöző román csapatok július 30-án Szolnok térségében átkeltek a Tiszán, s ezzel megnyílt előttük az út a főváros felé.

²⁶ Czegléd, 1919. márc. 23–24.

A reménytelen helyzettel számot vetve a Forradalmi Kormányzótanács augusztus 1-jén lemondott, s átadta a hatalmat egy mérsékelt szociáldemokrata politikusokból alakult kormánynak. A Peidl-kormány azonban mindössze egy hétig maradt hatalmon. Lemondatása után a Friedrich István vezette jobboldali kormány vette át a kormányhatalmat, miközben az ország nagy részét a román hadsereg ellenőrizte, a Dunántúl deli részén pedig a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg rendezkedett be. Ilyen körülmények között érkezett meg végre Párizsból a meghívó levél: Magyarország küldje el delegációját a munkáját lassan már befejező békekonferenciára.

4. A magyar béke delegáció tevékenysége és a békeszerződés elfogadása

A magyar béke delegáció, amelyet gróf Apponyi Albert vezetett, 1920. január 6-án érkezett meg a békekonferencia színhelyére, Párizsba. A magyar békeszerződés tervezete, amelyről elvileg tárgyalni kellett volna, ekkor már több hónapja készen állt. A győztes hatalmak képviselőiből álló úgynevezett előzetes békekonferencia 1919 januárjától tanácskozott. A leendő magyar határokat a konferencia területi albizottságai állapították meg 1919. február–márciusában. A konferencia legfelsőbb szervei – a kormányfőkből, illetve elnökökből álló Főtanács vagy Legfelsőbb Tanács, továbbá a külügyminisztereket is magában foglaló Tízek Tanácsa – ezeket az előterjesztéseket 1919. május–júniusában kisebb viták után, de érdemi változtatás nélkül hagyták jóvá. Ez alól egyetlen kivétel volt: az osztrák–magyar határ. Erről csak 1919. július 10–11-én döntöttek. Az új határok a győztes nagyhatalmak méltányosabb elképzelései és a szövetséges, illetve szövetségesként elismert utódállamok – Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia – túlzó követelése közötti kompromisszumok eredményeként alakultak ki. Ebből adódott, hogy az alapelvként meghirdetett nemzetiségi elvet számos esetben alárendelték a stratégiai, gazdasági és egyéb szempontoknak.

A magyar delegáció 1920. január 15-én kapta meg a békeszerződés tervezetét. A 14 részből álló terjedelmes dokumentum első része egy új nemzetközi szervezet, a Nemzetek Szövetsége (későbbi közkeletű nevén: Népszövetség) alapokmányát tartalmazta. A második rögzítette az új határokat. Az ezek által kijelölt új Magyarország területe 93 ezer négyzetkilométer volt, szemben az 1918 előtti 282 ezer négyzetkilométerrel (Horvátország nélkül), lakóinak száma pedig 7,6 millió, szemben a korábbi 18,2 millióval. A szerződés harmadik része Magyarország szomszédjai és más európai országok iránti kötelezettségeit rögzítette. Kimondta, hogy a Nemzetek Szövetsége hozzájárulása nélkül Magyarország nem mondhat le függetlenségéről, vagyis nem egyesülhet Ausztriával. Ugyanez a rész tartalmazta azokat a kisebbségvédelmi előírásokat is, amelyeket a győztesek normaként kívántak alkalmazni a térségben. Az ötödik rész a katonai, hajózási és repülési megkötéseket vette sorra. Ezek értelmében Magyaror-

szág csak 35 ezer fős, önkéntesekből, azaz zsoldosokból álló hadsereget tarthattott fenn. Az általános hadkötelezettséget megtiltották. A modern hadviselésben elengedhetetlen páncélos járműveket, tankokat, hadihajókat és harci repülőgépeket Magyarország sem nem gyárthatott, sem nem vásárolhatott. A dunai flottillát át kellett adni a szövetségeseeknek. A hatodik rész a hadifoglyokkal, a hetedik a háborús bűntettekkel, a nyolcadik és a kilencedik a jóvátétellel foglalkozott. Az ezzel kapcsolatos paragrafusok előírták, hogy 1921-től kezdődően Magyarország harminc esztendőn át jóvátételt köteles fizetni az általa okozott háborús károkért. A tervezet további részei különböző gazdasági, közlekedési és egyéb rendelkezéseket tartalmaztak.

Ugyanezen a napon, tehát 1920. január 15-én Csáky István gróf, a magyar delegáció egyik tagja, átadta a békekonferencia titkárságának a magyar álláspontokat tartalmazó úgynevezett előzetes jegyzékeket. Összesen húsz dokumentumról volt szó, amelyekhez számos statisztikai, térkép és egyéb melléklet társult. Ezek részletes adatokat tartalmaztak Magyarország földrajzi, gazdasági és kulturális viszonyairól, valamint lakosságának nyelvi megoszlásáról és iskolázottsági mutatóiról. Ezeket a dokumentumokat a Teleki Pál irányításával működő Béke-előkészítő Iroda dolgozta ki még 1919 őszén. A magyar jegyzékek általában véve a történelmi Magyarország egységének megőrzése mellett érveltek. Egyetlen egy esetben, Erdély hovatarozásának és belső berendezkedésének az ügyben azonban a kompromisszumos lehetőséget is felcsillantották. Az erdélyi kérdéstről címet viselő, VIII. számú jegyzék mondanivalójának lényege Erdély belső viszonyainak svájci mintára történő rendezése, és a terület hovatarozásának újragondolása, illetve az ottani lakosság véleményének a megkérdezése volt.

A békeszerződés tervezetének átvételét, illetve az előzetes magyar jegyzékek átadását követően, 1920. január 16-án Apponyi Albert lehetőséget kapott arra is, hogy az öt főhatalom – Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, az USA és Japán – képviselői előtt szóban is kifejtse a magyar álláspontot, illetve reflektáljon a békefeltételekre. Erre a francia külügyminisztérium épületében került sor. A mintegy másfél órás ülés keretében Apponyi franciául és angolul ismertette a magyar álláspontot, majd röviden olaszul is összefoglalta. Mondanivalójának lényege ugyanaz volt, mint az előzetes jegyzékeké: a történelmi Magyarország egységének a fenntartása. Ennek érdekében történelmi, gazdasági, földrajzi, kulturális, sőt, nyelvi-etnikai érveket egyaránt felhozott. Ugyanakkor kijelentette azt is, hogy ezen érvek elutasítása, azaz a tervezetben szereplő határokhoz való ragaszkodás esetén Magyarország népszavazást kér. A beszéd elhangzása után Lloyd George emelkedett szólásra. A brit miniszterelnök, aki a békekonferencia 1919-es tanácskozásai során egyszer-kétszer már hallatta hangját a Magyarországgal való méltányosabb bánásmód érdekében, ezúttal aziránt érdeklődött, hogy a kijelölt határok életbelépése esetén hány magyar fog élni a szomszédos államokban. Különösképpen az érdekelte, hogy a leszakadó magyar etnikum hol található: a határ mentén, avagy az új országtól távol, nyelvszigeteket alkotva.

Apponyi ekkor átült Lloyd George közelébe, és az asztalára terítette a Teleki-féle – azóta híressé vált – néprajzi térképet, amelyen a magyar népességet a vörös szín jelölte. A térkép a javasolt új határokat is mutatta, miután azokat előző este Teleki gondosan berajzolta. Így pontosan látható volt, hogy nemcsak távoli nyelvszigetek kerülnek majd idegen uralom alá, hanem igen jelentős számban határ menti magyarok is. A térkép és Apponyi kommentárja akkora érdeklődést váltott ki, hogy néhány percre az elnöklő Clemenceau és a Legfelsőbb Tanács más hatalmasságai is Lloyd George asztala köré sereglettek. A meghallgatás röviddel ezután befejeződött.

Az átvett tervezettel Apponyi és a küldöttek többsége január 18-án hazautazott Budapestre, 21-én tájékoztatták Horthyt és a kormányt, és egyben a választmányok rendjét és tematikáját is meghatározták. A következő napokban a szakértők 18 új dokumentumot állítottak össze, amelyeket az előzetes jegyzékekhez hasonlóan, számos melléklet egészített ki. Ezeket az új anyagokat alapvetően változatlanul az integritás eszméje hatotta át, ám érezhető hangsúlyeltolódással az etnikai elv, illetve a népszavazás felé. Az újabb magyar jegyzékeket 1920. február 12-én, illetve 18-án kapta meg a békekonferencia.

Apponyi január 16-i szereplése és a magyar jegyzékek nem maradtak hatástalanok. A békeszerződés tervezetével szemben tett januári és februári magyar ellenvetéseket a Békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa először 1920. február 25-én vitatta meg. Lloyd George brit és Francesco Nitti olasz miniszterelnök ez alkalommal egyaránt a magyar észrevételek alapos megfontolását ajánlotta. „A szövetségesek nem azt akarják, hogy a magyarok örök ellenségek maradjanak, pedig éppen az történe, ha olvasatlanul (megfontolás nélkül) elutasítanak a magyar fellebbezést. Véleménye az, hogy a magyarok által prezentált anyagot részrehajlás nélkül meg kell vizsgálni” – jelentette ki a brit kormányfő. Millerand, az új francia miniszterelnök ezzel szemben a kérdés bármilyen újratárgyalását fölöslegesnek tartotta. Álláspontja az volt, hogy a magyar békeszerződéssel kapcsolatos minden addigi döntést változtatás nélkül érvényesnek kell tekinteni, és fenn kell tartani.

A legfelsőbb tanács március 3-i, londoni ülésén Lloyd George ismét visszatért a magyar határok ügyére. Pontos statisztikai adatokat citálva mutatott rá, hogy a békeszerződés csaknem hárommillió magyart, azaz „a teljes magyar népesség egyharmadát” tervezi idegen uralom alá helyezni, és ezt „nem lesz könnyű megvédeni”. Nem lesz béke Közép-Európában – jövendölte –, „ha utólag kiderül, hogy Magyarország igényei jogosak, és hogy egész magyar közösségeket úgy adtak át Csehszlovákiának és Erdélynek (sic!), mint egy-egy marhacsortát csak azért, mert a konferencia elutasította a magyar ügy megvitatását”.

A vitában Nitti ismét Lloyd George mellé állt. Az olasz miniszterelnök többek között kijelentette: „Jelenleg a magyarok hatalmas tömegei élnek saját hazájukon kívül, és a Tanácsnak nem szabad elfelejtenie, hogy még a legyőzött nemzeteknek is joguk van az igazságos bánásmódhoz.” Philippe Berthelot, a Quai

d'Orsay államtitkára, aki Millerand távollétében Franciaországot képviselte, viszont makacsul ellenezte az angol–olasz javaslatot. „A francia kormány – szögezte le – ellenez minden elvi jellegű változtatást.”²⁷ A kompromisszum, amiben végül megállapodtak, a döntés elnapolása, illetve az egész ügy átadása lett a külügyminiszterek és nagykövetek tanácsának.

A külügyminiszterek és nagykövetek tanácsa március 8-án tűzte napirendre a magyar határok esetleges megváltoztatásának kérdését. A vita megkezdése előtt a résztvevők tanulmányozhatták a magyar békedelegáció memorandumait és az ezekre adott közös román, csehszlovák és jugoszláv ellenjegyzéket. A delegátusok ezenkívül megkaptak egy brit szakértői anyagot is. A hosszú vita eredménye ennek ellenére az eredeti döntések érvényben hagyása lett. Lord Curzon brit külügyminiszter javaslatára mindössze annyi engedményt tettek, hogy kimondták: ha a határmegállapító bizottságok „alapos helyszíni vizsgálat eredményeként úgy találják, hogy bizonyos helyeken igazságtalanság történt, és módosításra van szükség, joguk legyen jelteni véleményüket a Népszövetségnek”.²⁸ Végül megállapodtak abban is, hogy a későbbi módosítás lehetőségét nem a békeszerződés szövegébe iktatják, hanem egy külön kísérőlevélben hozzák a magyarok tudomására. A magyar békeszerződéshez csatolt úgynevezett lettre d'envoi tehát, amit a békekonferencia soros elnökeként Millerand francia miniszterelnök 1920. május 6-án írt alá, a közhiedelemmel ellentétben nem francia, hanem brit kezdeményezésre született.

A békeszerződés végleges szövegének átvétele után, 1920. május 19-én a békedelegáció lemondott. Tevékenységükre visszatekintve a delegátusok azt emelték ki, hogy a külföldi közvéleményt sikerült rádöbenteni: a békekonferencia Magyarországgal kapcsolatos döntései, a békeszerződés kikötései mélyen igazságtalanok, ezért állandóak nem lehetnek, és csak újabb bonyodalmaknak és háborúknak válnak szülőforrásává. Véleményük ennek ellenére az volt, hogy a békét meg kell kötni, mert Magyarország mögül hiányzik az olyan gazdasági, diplomáciai és katonai háttér, amelyre támaszkodva az aláírás esetleg megtagadható lenne. A fegyveres ellenállás, amelyet a vesztes államok közül Törökország folytatott, a magyar viszonyok közepette így csak újabb szenvedésekkel és áldozatokkal járna – a siker legkisebb reménye nélkül. A dokumentum aláírására 1920. június 4-én került sor a versailles-i kastélykert Nagy-Trianon nevű palotájában. Az új határok későbbi revíziójának lehetőségéről azonban távolról sem mondott le a magyar politika. Ellenkezőleg: a határrevízió az új Magyarország politikájának alfája és ómegája lett.

²⁷ Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Ed. by P.T. Bury and R. Butler. First Series. Vol. VII. London, 1958. 384–388.

²⁸ Uo. 440–449.